

[nová] Čeština
doma
& ve světě

1 2015

Nová čeština doma a ve světě

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

1/2015

Redakce:

Vedoucí redaktorka – Mgr. Kateřina Romaševská, Ph.D.

Výkonná redaktorka – Mgr. Katarzyna Vaculová

Členové redakce – Mgr. Adriana Filas, Mgr. Oleksandr Sukhanek,

Mgr. Maria Simeunovich-Skvortsova

Korektorky – Mgr. Olga Fojtíková, Bc. Jana Georgievová, Bc. BcA. Markéta Kraevská,

Mgr. Evgenia Ulyankina

Adresa redakce:

Katedra jihoslovanských a balkanistických studií FF UK

nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1

Tel. (+420) 221 619 347, e-mail: ncds@ff.cuni.cz

Objednávky vyřizuje:

Vydavatelství Filozofické fakulty UK v Praze,

nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, e-mail: books@ff.cuni.cz

Návrh grafické úpravy a obálky: Studio Lacerta (www.sazba.cz)

Sazba: Lukáš Vavrečka, nakladatelství Pavel Mervart (www.pavelmervart.cz)

Obsah

Úvodní slovo	9
Recenze	11
Dana Hánková	
Valková, J. (2014): <i>Komunikační přístup a učebnice češtiny pro nerodilé mluvčí</i> . Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.	13
Marie Kopřivová	
Čermák, F. (2014): <i>Periferie jazyka. Slovník monokolokabilních slov</i> . Praha: Nakladatelství Lidové noviny.	18
Kateřina Sachrová	
Mészáros, A. – Kiss Szemán, R. (2014): <i>Na úprku před sebou samými. Češi a jejich literatura očima současné maďarské bohemistiky</i> . Praha: Akropolis.	22
Články	28
Aksana Schillova	
<i>Homonymní příslovce a předložky a problematika jejich disambiguace v Českém národním korpusu</i>	30
Václav Velčovský	
<i>Pokusy o zavedení jazykového zákona v České republice</i>	41
Jitka Veroňková	
<i>Na českém znění spolupracovali... aneb Hodnocení projevu dabérů přírodovědných dokumentů</i>	50
Marie Podobová	
<i>Bezobjektové posesivní rezultativní konstrukce od sloves tranzitivních a bezobjektové i objektové posesivní rezultativní konstrukce od sloves intransitivních – jejich tvorba a funkce v českém jazyce</i>	82

Zdeněk Salzman	
<i>Z české kuchyně, domácí i cizí: etymologický výlet</i>	115
O autorech tohoto čísla	121

Čermák, F. (2014):

Periferie jazyka. Slovník monokolokabilních slov.

Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Marie Kopřivová

V roce 2014 vydalo Nakladatelství Lidové noviny poměrně útlý slovník s názvem *Periferie jazyka. Slovník monokolokabilních slov*. Jeho autorem je významný český frazeolog František Čermák, jehož můžeme považovat za původce termínu monokolokabilita v české jazykovědě. Nejprve se krátce zastavme u tohoto termínu, který se objevuje v autorových frazeologických a lexikologických pracích od 80. let minulého století. V knize *Česká lexikologie* je termín monokolokabilita definován následujícím způsobem: „Zvláštní důležitost má silně omezená kolokabilita prvku, kterou pro její centrální postavení v IF [idiomatice a frazeologii] je třeba vymezit i terminologicky; lze ji nazvat monokolokabilitou a příslušný prvek monokolokabilním. Takový prvek je z frazému nejen nevydělitelný, ale vyskytuje se pouze v něm, popř. v několika striktně omezených dalších frazémeh. Účast ve frazému a idiomu je tudíž jedinou formou jeho existence v jazyce vůbec; z toho vyplývá i řada dalších zvláštností. Monokolokabilitu lze vymezit vztahem externího prvku (např. *širý*) k výše zúženému kolokačnímu paradigmatu, které ji tudíž zpravidla ozřejmuje jen prostým výčtem (zde substantiva *svět, moře* aj.) nejde tudíž pouze o spojitelnost s jediným dalším prvkem [...]. Ve většině z nich jde již přímo o jedinečnou možnost kombinace určitých slovních forem (*duhu, hin, přé, holičkách, všanc, frenetický, šlak, třetice*).“ (Filipec – Čermák 1985: 173–174).

Jak je z uvedené definice zřejmé, jedná se tedy o kombinaci slov, nikoliv pouze morfémů, ačkoliv i ty mohou vykazovat podobnou vlastnost (např. u slova *levhart*; morfém *hart* v jiných českých slovech nenajdeme). Východiskem popisu takového typu omezené kolokability jsou kombinace komponentů ve frazémeh. V anglické literatuře najdeme podobné případy pod označením *cranberry expressions/words/collocations* (srov. např. Trawiński 2008; Moon 1998). Slova nebo pouze slovní tvary, které se v textech spojují s malým počtem kolokátů v rozsahu 1–7 (srov. Čermák 2014: 13), najdeme také jako součást termínů nebo proprií. Označení těchto slov jako monokolokabilních bývá někdy kritizováno kvůli etymologii termínu: poukazuje se na to, že v jazyce se jen vzácně vyskytují slova, která jsou monokolokabilní v doslovném slova smyslu, tedy pojí se skutečně pouze s jedním prvkem (*křížem krážem, láry fáry*). Takové případy pak pro

odlišení bývají označovány jako absolutně monokolokabilní (srov. např. Šíková Hrejsemnová 2013: 11). Anomálně omezená kolokabilita se také někdy označuje jako minimální – to však přináší podobné problémy a otázky, které dosud nebyly vyřešeny: jaké je minimum kolokátů, aby kolokabilita prvku byla ještě označena jako minimální? Počet prvků může značně kolísat i v závislosti na šíři zvoleného kontextu (srov. Cvrček 2013: 120).

S rozšířením jazykových korpusů se objevily nové možnosti, jak omezenou kolokabilitu studovat u konkrétních spojení. Jazykový materiál však přináší mnohá překvapení, neboť vedle obvyklých kolokátů monokolokabilních slov se v textu objevují i ojedinělá autorská užití. Tato aktualizovaná užití těžší svou neotřelost právě z obecného úzu, ve kterém je spojitelnost těchto slov omezena. Frekvence jednotlivých užití v korpusu umožňuje oba případy oddělit (srov. Bozděchová 2004). Kromě problematiky teoretického vymezení, zůstává stále otázkou, jak monokolokabilní slova identifikovat. V tomto směru bylo v posledních letech učiněno několik zajímavých pokusů (např. Káninský 2003; Cvrček 2013; Šíková Hrejsemnová 2013), které se snaží objevit monokolokabilní slova pomocí sledování variability kontextu v korpusovém materiálu. V rámci těchto snah byla skupina monokolokabilních slov, tradičně situovaná do oblasti frazeologie (*bejt v luftě*) a terminologie (*mateří kašička*), rozšířena o reflexiva tantum (*skvít se*), slova valenčně vázaná (*lapat po, přikročit k*) a samozřejmě propria (*Kutná Hora*). Podrobněji jednotlivé skupiny a možnosti jejich identifikace popisuje právě Cvrček (2013: 120–128).

K těmto postupům přihlíží i F. Čermák při sestavování hesláře prvního českého slovníku monokolokabilních slov.¹ Zdrojem jazykového materiálu pro zpracování monokolokabilních jednotek byl psaný korpus SYN2010. Pro měření kolokability byl použit Herfindahl-Hirschmanův index (viz Cvrček 2013: 119 nn). Výstup z tohoto měření byl manuálně protříděn a spojen se soupisem jednotek z různých slovníků, především frazeologických. Na základě těchto seznamů byly pomocí vicinokolokačního programu Pavla Vondříčky v korpusu identifikovány nejčastější kolokáty potenciálně monokolokabilních slov. Tak vznikl rozsáhlý seznam, který byl manuálně zkontrolován, a na jeho základě byl sestaven heslář předkládaného slovníku v uctyhodném rozsahu 3 623 jednotek, který byl uplatněn ve dvou slovnících monokolokabilních slov z oblasti frazeologie a terminologie.

1 Jeden z prvních pokusů označit monokolokabilní slova najdeme i ve Frekvenčním slovníku češtiny, kde byla tato kombinatorická slova označována znaménkem plus (Čermák – Křen a kol. 2004: 9) jako např. *šlofik +*.

První z těchto slovníků je řazen frekvenčně a jedná se vlastně o slovník monokolokabilních slovních tvarů. U každého z nich je uvedena jeho frekvence v korpuse SYN2010 a frekvence jeho nejčastějších kolokátů. Frekvenční pohled je velmi zajímavý, protože nám ukazuje postavení monokolokabilních slov v psaných textech a může být využit v pedagogické a lexikografické praxi. Slovník je řazen do několika frekvenčních pásem. To nejvyšší obsahuje frekvenční rozmezí od nejfrekventovanějšího identifikovaného monokolokabilního slovního tvaru *najevo* (5598 výskytů) až do frekvence 494 u slovních tvarů *skutek* a *přecházejí*. V tomto pásmu se nachází 203 hesel, z toho pouze 29 má vyšší frekvenci než 1000 výskytů.² Odtud je zřejmé, že monokolokabilní slova patří frekvenčně k periférii lexikonu. Každé heslo je navíc označeno symbolem, který ho zařazuje mezi frazémy (@) nebo termíny (#), a pokud jde o uzavřenou třídu kolokátů, je označena symbolem hranatých závorek. Například u tvaru *troše* najdeme informaci o frekvenci (409 výskytů) a kolokáty *při troše*, *šťěstí* (169), *fantazie* (32), *by* (28), *vůle* (26), *dobré* (25), *snahy* (21). Nejde zde o uzavřenou třídu kolokátů, což naznačují i ostatní kolokace z korpusu jako např.: *na troše oleje*, *při troše představitosti*, *při troše tréninku*, *v troše smetany*. Naopak uzavřená třída kolokátů je vyznačena u slovního tvaru *fidlátka* (28 výskytů), kde jsou uvedeny kolokáty: *balí si fidlátka* (3), *sbalit* (3), *balil* (2), *sbalil* (2). V korpusu můžeme ověřit, zda se vyskytují další kolokáty, které se do automatického vyhledání nedostaly. Kromě dalších tvarů sloves *sbalit* a *balit*, které se vyskytují jednou, najdeme v korpusu ještě spojení *svoje* (6), *svá* (5), *všechna* (1) a spojení *Komáří fidlátka*, pocházející z básnické sbírky Ivana Slavíka. Korpus nám tedy jasně ukazuje uzavřenou třídu kolokátů, z níž vybočuje autorské užití v básni.

Druhý abecední slovník zaznamenává celou podobu frazému nebo termínu, jehož je monokolokabilní slovo součástí. Tedy pro výše zmíněné tvary jsou to *při troše šťěstí*, *při troše fantazie*, *při troše dobré vůle* a *sbalit/balit si svá fidlátka*. Tento slovník je doplněn dodatky, které obsahují 285 hesel, která nebyla nalezena v psaném korpusu, protože pocházejí z mluveného jazyka (*bejt polívkovej*, *mít rozcouranej den*), jsou archaická (*bejt v ažúru*, *je tam pěkná sibérie*) nebo mají velmi nízkou frekvenci v korpusu (*mírnix tírnix* 1 výskyt v korpusu; v dodatcích je uvedeno jako *mírniks dírniks/dýrniks*).

2 Pro srovnání: ve FSC (Čermák - Křen a kol. 2004), který vychází také ze stomilionového korpusu psané češtiny, najdeme 7458 slov s frekvencí vyšší než 1000 a 11 640 slov s frekvencí vyšší než 500 výskytů.

Ve slovníkové publikaci *Periférie jazyka* narazí čtenář na několik nedostatků, které mohou komplikovat vyhledávání, jako například řazení hesel se stejnou frekvencí, které má obrácené abecední pořadí (např. na str. 140–141). Zvědavého čtenáře může zase překvapit, že zde postrádá některá spojení, která ale v korpusu SYN2010 objeví. Například ve slovníku je uvedeno heslo *hrobový klid* s frekvencí 6 výskytů (frekvence tvaru *hrobový* je v korpusu 11, ve slovníku je uvedeno 10), chybí zde ale tvar *hrobové* (129 výskytů) s kolokátou *ticho* (99 výskytů), *místo* (5), *zařízení* (2), *komplexy* (2). Dalším takovým matoucím příkladem je monokolokabilní slovní tvar *odiv*: ve slovníku je uvedeno, že má 358 výskytů a dále jsou uvedeny kolokáty na *odiv*, *staví* (39), *stavěl* (19). U spojení na *odiv* chybí frekvenční údaj (358), který by ilustroval, že jde o absolutní souvýskyt a následující kolokáty tak patří k celému spojení. Dále zde chybí další frekventované kolokáty jako např. *vystavovat* (11), *vystavuje* (9), *vystavovala* (8), *vystavit* (8), *vystavují* (7), *dává* (7) a další; významným pravostranným kolokátem je i tvar *své* (46). Přes tyto nedostatky, které může čtenář eliminovat nahlédnutím do korpusu a které ho mohou podnítit k vlastní analýze, je slovník skutečným přínosem a prvním počinem svého druhu nejen v české lingvistice.

Bibliografie:

- Čermák, F. (2014): *Periférie jazyka. Slovník monokolokabilních slov*. Praha: NLN.
- Bozděchová, I. (2004): *Nad tratolištěm krve*. Naše řeč, roč. 87, 2. 107–110.
- Cvrček, V. (2013): *Kvantitativní analýza kontextu*. Praha: NLN.
- Čermák, F. – Křen, M. a kol. (2004): *Frekvenční slovník češtiny*. Praha: NLN.
- Filipec, J. – Čermák, F. (1985): *Česká lexikologie*. Praha: Academia.
- Káninský, O. (2003): *Frazémy s monokolokabilním komponentem v češtině (zpracováno na materiálu Českého národního korpusu)*. Nепublikovaná diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Křen, M. – Bartoň, T. – Cvrček, V. – Hnátková, M. – Jelínek, T. – Kocek, J. – Novotná, R. – Petkevič, V. – Procházková, P. – Schmiedtová, V. – Skoumalová, H. (2010): *SYN2010: žánrově vyvážený korpus psané češtiny*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>.
- Moon, R. (1998): *Fixed Expressions and Idioms in English. A Corpus-Based Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Trawiński, B. – Sailer, M. – Soehn, J.-P., Lemnitzer, L.– R. Frank (2008): *Cranberry Expressions in English and in German*. Proceedings of the LREC Workshop Towards a Shared Task for Multiword Expressions.
- Šíková Hrejsemnová, L. (2013): *Monokolokabilní slova v češtině a dalších evropských jazycích. Words with Extremely Restricted Collocability in Czech and Other European Languages*. Nепublikovaná diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova.